

Varjasi Szabolcs

A kulturális és nyelvi sokszínűség lehetőségei és korlátai a Kárpát-medencében című műhelykonferenciáról

Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság Kulturális Szakbizottsága, az MTA Nyelvtudományi Intézete és a British Council magyarországi képviselete közös munkájának eredményeként 2013. február 21-én, az anyanyelv nemzetközi napján rendezték meg *A kulturális és nyelvi sokszínűség lehetőségei és korlátai a Kárpát-medencében* című műhelykonferenciát. Az egész napos rendezvény vendégeit Réthelyi Miklós üdvözlő szavai fogadták. Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottságának elnöke köszöntőjében hangsúlyozta, hogy a nemzetközi szervezet közel kétszáz tagországában évről évre megünneplik a nevezetes napot. Az anyanyelv nemzetközi napjának hagyománya 1952-ig nyúlik vissza, amikor Pakisztánban a bengáli nyelvet beszélők egy csoportja anyanyelvük hivatalos elismeréséért tüntetett. A tüntetés során kialakult összetűzésben részt vevők közül többen életüket vesztették. Ennek a tragédiának az évfordulóját az UNESCO 1999 óta tekinti az anyanyelvek nemzetközi napjának. Réthelyi Miklós hangsúlyozta, hogy Kárpát-medencei kontextusban különösen aktuális az anyanyelvi nevelés kérdése, hiszen az anyanyelvű oktatás intézményes formája nem csupán az adott nyelv, hanem az adott kultúra megőrzését is jelenti.

Réthelyi Miklós köszöntőjét követően Maróth Miklós, az MTA alelnöke nyitotta meg a konferenciát. Rövid beszédében szólt a magyar nyelv presztízséről, amely az utóbbi száz évben csökkent, mivel a gazdasági és a szakmai ismeretek a XIX. századhoz képest más nyelveken is elérhetővé váltak. A nyelvek gazdasági hasznán túl identitáshordozó szerepüket is ki kell emelni: az emberi azonosságtudat egyik központi elemének tekinthetjük a nyelvet. Maróth Miklós megemlítette a magyar nyelvre esetlegesen veszélyt jelentő hatásokat, amelyek nem kizárólag a köznyelvet, hanem a szaknyelveket is érintik. Ezek elsődlegesen a nyelvi igénytelenség, valamint a világnyelvek hatásai, különösen az angolé, ám a jövőben feltehetően a kínait is ide kell majd sorolni.

A megnyitót követően a plenáris előadások előtt a konferencia szervezői közül Bartha Csilla, az MTA Nyelvtudományi Intézet Többsnyelvűségi Kutatóközpontjának vezetője, az ELTE BTK docense köszöntötte az egybegyűlteket. Problémafelvető előadásában megemlítette, hogy az Európai Unióban a többsnyelvűség kulcsfogalma elvben központi szerepet tölt be, hiszen az anyanyelvek mind az identitás, mind a jog tekintetében meghatározóak. *A Barcelonai célkitűzések* (anyanyelv és két idegen nyelv ismerete) teljesítése felé vezető úton számos politikai és nyelvi kérdéssel találkozunk mind a laikus nyelvhasználó, mind a nyelvész kutató. Politikai értelemben azonban sok országban a kisebbségi anyanyelvi oktatást hátráltató, az „egy nyelv egy nemzet” ideológiai állnak előtérben. Az ezeket az ideológiákat támogató politikák élesen szembehelyezkednek a kétnyelvű közösségek mindennapokban megélt nyelvi valóságaival. Az előadó szerint a kisebbségi anyanyelvek oktatásában az anyanyelvbázisú politikákra, javaslatokra és (tan)könyvekre van szükség. A konferencia üzenetét abban határozta meg, hogy a Kárpát-medencei nyelvi sokszínűség közös vonásainak felhasználására kell törekedni annak érdekében, hogy hosszú távú megoldási javaslatok és jó gyakorlatok születhessenek.



1. kép
Bartha Csilla köszöntője

A plenáris előadások sorozatát Tjeerd de Graaf professzor, a Fríz Akadémia tagja, a Mercator Európai Többszínűség és Nyelvtanulási Kutatóközpontjának munkatársa, 2002 óta az Egyesült Királyságban Veszélyeztetett Nyelvekért Alapítvány testületi tagja nyitotta meg. Előadásában hangsúlyozta az archívumok mint hangzó és írásos nyelvi adattárak kiemelt szerepét a nyelvek megőrzésében és leírásában, valamint továbbhagyományozódásában. Beszámolt több projektről is: *Hangzó adatbázisok használata és a nyelvi változás tanulmányozása* (1995–1998); *Szentpétervári hangzó archívumok a világhálón* (1998–2001). A projektek eredményeként az oroszországi és a szibériai nyelvek kutatása az interneten keresztül is megvalósulhat, ugyanis a vonatkozó hangfelvételek digitalizálása után lehetővé vált, hogy a felvételeken hallható oroszországi német dialektusok (pl. a Plautdietsch) kutatása meginduljon. Az UNESCO egyik kutatócsoportjával számos kiadványt jelentettek meg a nyelvi vitalitás kérdéskörében, valamint elkészült egy speciális atlasz is a világ veszélyeztetett nyelveiről, amely a világhálón is elérhető (1).

Graaf professzor előadását Vizi Balázs, majd Szarka László prezentációi követték, akik a társadalmi, gazdasági integráció, illetőleg a Kárpát-medencei etnoregionális folyamatok nyelvi hatásait mutatták be. Papp Z. Attila az egész Európát átfogó PISA-felmérések többéves eredményeit ismertette, összehasonlítva a környező országok kisebbségi magyar és többségi nyelvű beszélőinek szövegértési és matematikai kompetenciáit.

A plenáris előadásokat követően négy szekcióban folyt a munka az MTA székház kistermében:

- Nyelvpolitika, nyelvi tervezés és többszínűség stratégiai lehetőségei és korlátai a Kárpát-medencében;
- Anyanyelv, többszínűség, kisebbségi oktatás;
- Kisebbségi anyanyelvek és kultúrák a kutatások tükrében;
- Kisebbségi anyanyelvek és kultúrák megőrzésének és fejlesztésének tényezői (identitások, vallás, média, üzleti élet és gazdaság).

Szekciónként két-két 15 perces előadás hangzott el, majd felkért hozzászólók következtek, végül a szekciók munkáját vita zárta, amelyhez a közönség is csatlakozhatott. A szekciók közötti kávé- és ebédszünetekben a kutatók szorosabbra fűzhették kapcsolataikat, megismerhették egymás eredményeit.

A nyelvpolitikai témájú első szekciót Csernicskó István, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektorhelyettesének előadása nyitotta meg, aki a kárpátaljai nyelvpolitikai kontextus legutóbbi száz évének jellemzőit ismertette. Megállapítása szerint nem élt olyan generáció a kérdéses területen, amelyik ne lett volna tanúja az államalakulat megváltozásának. Az ukrán nyelvpolitika hivatalosan támogatja a regionális nyelveket: ha egy régió lakosainak 10%-a az adott kisebbséghez tartozónak vallja magát, akkor ennek a kisebbségnek a nyelve regionális hivatalos nyelvként használható. Országos szinten ez az orosz kisebbség anyanyelv-használati jogait biztosítja. A magyar kisebbség esetében a fenti szabályozás lehetővé tenné, hogy Kárpátalján a 13%-os lakosságarány miatt a magyar regionális hivatalos nyelvként funkcionáljon (összesen 4 járásban és 74 településen éri el a 10%-ot a magyarok aránya). Ám mivel a szimbolikus tereken korábban is megjelenhettek a kisebbségi nyelvek, ezért a 2012. július 3-án elfogadott törvény nem sok újat hozott. Ahhoz ugyanis, hogy a magyar nyelv ebbe a státuszba kerülhessen, a regionális hivatal engedélyére van szükség, a hivatal azonban mindösszesen „felhívta a helyi önkormányzatok figyelmét” az új törvényre. Ebből következik, hogy – bár a kisebbségi nyelvek hivatalos használata hagyománynak tekinthető Kárpátalján – a magyar nyelv regionális hivatalos nyelvvé emelésére alig van esély.



2. kép

Csernicskó István a 2012-es ukrán nyelvtörvény következményeiről beszélt

A nyelvi sokszínűség helyzete az Európai Unióban az elvek szintjén és a gyakorlatban címmel tartott előadást Szalayné Sándor Erzsébet, a Pécsi Egyetem Állam és Jogtudományi Karának oktatója. A jelenleg hatályos jogi keretben az Európai Unió kezében nincs kényszerítő erejű eszköz arra, hogy az egyes tagországokban a nemzetközi ajánlások és vállalások megvalósulását ellenőrizze. Egész Európában az egyes országok hatáskörébe tartozik a nyelvpolitika, az ennek megváltozását célzó javaslatot az utóbbi időben egyhangúlag elutasították. Az előadó szerint olyan nyelvpolitikák létrejöttére van szükség az Unióban, amelyek aktívan támogatják a többnyelvűséget, és amelyek az Unió nélkül nem léteznének. Ez hosszú távon lépés lenne az európai integráció felé, tehát a nyelvi politikák akár sajátos, fenntartó erőt is jelenthetnek.

A második szekció a kisebbségi anyanyelvi oktatás témakörével foglalkozott, nagyjából a kisebbségi kontextusok sajátosságai kerültek előtérbe. Vančóné Kremmer Ildikó, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tudományok Karának dékánhelyettese *Az oktatás szükségessége és szerepe a kisebbségi nyelvek megőrzésében* című előadásában kifejtette, hogy az Európai Unió bővítése új geopolitikai helyzetet eredményezett, így az Uniónak a nyelvi identitás alakításában betöltött szerepe folyamatosan újradefiniálódik. Vizsgálatokat kell tehát folytatni abban a kérdéskörben, hogy miként jelenik meg a nyelv az oktatásban. A nyelvpolitika tagállami hatáskörbe tartozik, ezért a *Barcelonai célkitűzések* mint európai uniós követelmények teljesítésével és a – kisebbségi helyzetekre jellemző – nyelvcsere folyamatának a megállításaival adósak maradnak az államok. Jogosan fogalmazódik meg a kérdés: a jelenlegi helyzet vezethet-e a kis nyelvek kihalásához? Az előadásban szorosan összekapcsolódott a nyelvpolitika és az oktatáspolitikai fogalma. A politikát így is meg lehet fogalmazni: közéleti reprezentáció abból a célból, hogy egy csoport érdekei megjelenjenek és érvényre jussanak. A kisebbségi oktatáspolitikai legfontosabb kérdése, hogy milyen álláspontot foglaljon el a szeparálódás és az integráció tengelyén. Milyen nyelvi célokat tud kitűzni maga elé? Jelen vannak, jelen lehetnek-e a nyelvek publikusan? Ha nincs explicit kisebbségi nyelvpolitika, akkor ez abból a kisebbségi védekező magatartásból következik, amelyet a nemzetállamok nyelvi egységesítő politikájával szemben tanúsítanak. Fontos azonban, hogy a közösség szempontjából a túlélés helyett a felzárkóztatás stratégiáját kell alkalmazni. Szlovákiai kontextusban az oktatáspolitikai törekvések (hassanak akár az integráció, akár a szeparálódás irányába) ad hoc döntésekben nyilvánulnak meg, és szoros összefüggésben állnak az állami nyelvpolitikával. Szlovákiában a nemzeti nyelvpolitika legfőbb célja az egynyelvűsítés, ebben a keretben tematizálódik a nyelvi sokszínűség mint probléma. Mivel e szerint az érvelés szerint csak a domináns nyelv elsajátítása képes biztosítani a társadalmi és a gazdasági érvényesülést, ez a gyakorlatban nyilvánvaló nyelvvesztést eredményez. Jelenleg ennek a folyamatnak vagyunk a tanúi. Húsz százalék a nem nemzetiségi iskolát választók aránya, ezeknél a diákoknál megnő a „gyökértelenné válás” esélye, ugyanis náluk valószínűleg a második nyelv válik a domináns nyelvvé. Már egy generáció alatt lejátszódhat az egyénre vetített nyelvcsere, a nyelvvesztés, amely közösségi szinten is a kisebbségi nyelv presztízsének drámai csökkenésével járhat. A szlovákiai magyarság esetében pedig a nyelv az identitás legfontosabb kifejezőeszköze. Adatok támasztják alá, hogy az a magyar anyanyelvű személy, aki szlovák tannyelvű iskolába járt, tizenhét-szer nagyobb eséllyel írta gyermekét szlovák nyelvű iskolába. Az előadás végső konklúziója szerint az oktatáspolitikai nem kizárólag oktatási, hanem kisebbségi, identitásbeli és nyelvpolitikai kérdés is.



3. kép

Vančóné Kremmer Ildikó a nyelv- és oktatáspolitikai kapcsolatának szentelte előadását

A szlovákiai magyarok oktatási kérdései után a magyarországi cigányság nyelvi és oktatáspolitikai kérdéseiről hallhattak előadást a résztvevők. Lakatos Szilvia, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának adjunktusa a romani oktatásáról beszélt. A cigány nyelvek közül Magyarországon két nyelv használatos, a beás, amelynek gyökerei a román nyelvhez kötődnek; és a romani, amely számos változatban él, legismertebb közülük a lovári (Szalai 2007: 43). A romani közösségek oktatásának egyik kulcskérdése az, hogy melyik dialektus legyen a sztenderdizálás alapja. Melyik nyelvváltozatot oktassák, és melyiken írják a tankönyveket, illetve szülessenek egyéb oktatási segédanyagok? Mivel a szakemberek többsége a lovári dialektust használja, ezért a legtöbb kutatás ezt a változatot érinti, az oktatási anyagok többsége is lovári dialektusban íródott. A köz- és felsőoktatást vizsgálva két felmérés készült az utóbbi időben 1325 gyermek és 29 tanár bevonásával, a vizsgált kérdések a következők voltak:

- Hogyan valósulnak meg az oktatási alapelvek a cigány nyelvekkel kapcsolatban?
- Hol, milyen módszerrel, milyen képzésben (tömbösítve, szakkör keretében) melyik nyelvet tanulják?
- Milyen tankönyveket, hangfelvételeket használnak az oktatásban?
- Milyen végzettséggel oktathatnak a tanárok?

A vizsgálat megállapította, hogy ahol az oktatók szakmai diskurzusa biztosítva van, ahol megfelelő fórumokon tájékozódhatnak a tanárok a legfrissebb tudományos eredményekről, ott modern tankönyvek és eszközök állnak rendelkezésre (lovári nyelven). Ezek között találunk már például óvodásoknak szóló mondókáskönyveket is. A kutatók kezdeményezése ellenére sem lehetséges azt a sajnálatos gyakorlatot megváltoztatni, amely a lovári nyelvvizsga nyomán kialakult, miszerint a lovári önálló nyelvként szerepel, és ez a többi változat számára hátrányokat okoz. Lakatos Szilvia kifejtette, hogy a „lovári” nyelvvizsgáztatásban szerzett többéves tapasztalata szerint a romani más változatait beszélő jelentkezőket nem éri hátrány a nyelvvizsgán. A nyelvi tervezés intézményes támogatása 2009-ben mérőföldkőhöz érkezett, amikor az ELTE TáTK Kisebbségi Tanulmányok mesterképzésen választható lett a romani nyelv is. A PTE romológia szakos tanári képzését 2013-ban ismét meghirdették romani nyelv és kultúra, valamint beás nyelv és kultúra szakirányokkal. Az itt képzett tanárookra azért is van nagy szükség, mert vannak olyan iskolák, ahol sok magyar diák is tanul cigány nyelvet idegen nyelvként (pl. Bojt). Az előadó a prezentációja végén kiemelte, hogy Erdős Kamill 1959-es kutatása óta egyre sürgetőbb az igény a cigány nyelvű közösségek átfogó vizsgálatára.



4. kép

Lakatos Szilvia felhívta a figyelmet a cigány nyelvváltozatok átfogó kutatásának szükségességére

Fedinec Csilla ukrainai nyelvkérdésről szóló hozzászólása után Kolláth Anna reflektált a muravidéki magyarok oktatási helyzetére. Ezt követően Lehoczki Anna a magyar nyelv horvátországi státusáról és presztízsének csökkenéséről beszélt: a magyar anyanyelvűek száma és aránya is sajnálatosan csökkenő tendenciát mutat. Pozitív fejlemény azonban a *Magyar Klasszikusok Horvátul* című sorozat, amely annyira sikeres, hogy horvát szakon a magyar irodalmat már ebből a hat kötetből tanítják. A kutató szerint nagy szükség van arra, hogy a magyar szülők számára kerekasztalokat szervezzenek, ahol a résztvevők a két- és a többnyelvűség, valamint a korai nyelvelsajátítás előnyeiről tájékozódhatnak, illetőleg ahol alkalom adódik a közösség saját tagjainak példáin keresztül a témához szorosan kapcsolódó tévhitek megcáfolására.

A siket közösségek a világ minden pontján jelen vannak, országhatároktól függetlenül, és általában nem jellemző rájuk a genetikai folytonosság – derült ki Hattyár Helga hozzászólásából. Ez azt is jelenti, hogy a siket gyermekek 95%-a halló családba születik. A gyermekek – mivel korlátozottan férnek hozzá a hangzó nyelvi kódokhoz – gyakran csak az óvodában vagy az iskolában találkoznak az első, számukra is elérhető nyelvvél, a jelnyelvvél. Ez a találkozás azonban a legritkább esetben utal intézményes színterekre, sokkal inkább a gyermekek egymás közötti kommunikációjáról van szó. Ennek az az oka, hogy a siketek magyarországi oktatásának gyakorlata nem változott az utóbbi másfél-két évtizedben. A mai napig nem ismerik el a jelnyelvet, a siketek oktatásában továbbra is a hangzó magyar nyelv a kommunikáció nyelve. Ez a gyakorlat teljesen szemben áll a 2009-es jelnyelvi törvény rendelkezéseivel. A hatályos szabályozás a gyermekek anyanyelvét a hangzó magyarral azonosítja, ez azonban ellentétben van az adatközlők véleményével. Sajnálatos módon a jelnyelv a magyar nyelv mellett előforduló (többnyire nemkívánatos) kísérőjelenségként jelenik meg. A nemzetközi kutatások eredményei pedig éppen azt támasztják alá, hogy azok a gyermekek, akik korai jelnyelvi ingereket kapnak, és így első (anya)nyelvként valamelyik jelnyelvet használják, a tipikus (hangzó nyelvi) nyelvelsajátításhoz nagyon hasonlóan fejlődnek nemcsak nyelvi, hanem kognitív szempontból is. A hozzászóló külön megemlítette, hogy a megfelelő jelnyelvi bázisra ráépülő magyar (mint idegen) nyelv tanulása is biztosabbá válhat. A jelnyelvi oktatás azért is kiemelten fontos terület, mert a gyakorlatban a siket gyermekek idegennyelv-tanulása – a társadalmi és a gazdasági érvényesülés egyik legfőbb feltétele – igen alacsony szinten valósul meg. Nagyon elszomorító, hogy a bevett gyakorlat szerint ma Magyarországon a nyelvórákról felmentik a siket gyermekeket.

Bartha Csilla hozzászólásában hangsúlyozta, hogy gyakran különbség van az iskolában megjelenő és a gyermek által otthonról az iskolába hozott nyelvek között. Mivel ezek a nyelvek (nyelvváltozatok) ugyanabban fizikai térben jelennek meg, a tanárnak kell választ adnia a felmerülő problémákra. A mai világban az angol egyre több térben és funkcióban megjelenik mind a gazdasági, mind a társadalmi életben. Ez azonban – nyilvánvaló hatásai ellenére – sem veszélyezteti a magyar nyelv létét; sokkal inkább igaz az a megállapítás, miszerint az angol nyelv ismerete – a középkori latinhoz hasonlóan – az írás és az olvasás kompetenciáival párhuzamosan elvárásként jelenik meg. Ennek pedig következménye lehet a kis nyelvek felértékelődése is a nyelvi piacon. Példaként lehet említeni azt a baszk kezdeményezést, amely a baszk nyelv oktatását Spanyolországban összekapcsolta a magas színvonalú idegen nyelv (például az angol) tanításával, sikerrel ösztönözve a szülőket arra, hogy a helyi kisebbségben élő közösség baszk oktatási nyelvű iskolájába írássák gyermekeiket, és így háromnyelvű oktatásban részesítsék őket. Efféle szemléletváltásra is szükség van akkor, ha a magyarpárú kisebbségi oktatási helyzetekről beszélünk. Magyarországon ugyanis előfordul, hogy óvodáskorú cigány nyelvű gyermekek német oktatási nyelvű óvodába járnak. Ez a példa jól mutatja, mennyire nem épít a magyar oktatási rendszer a gyermekek eltérő – otthonról hozott és gyakran az oktatási nyelvtől különböző – nyelvi kompetenciájára. A jelenlegi jogi keret ellentmondásos, önmagában pedig nem megfelelő a helyzet megváltoztatására. Ennek okait empirikusan szükséges vizsgálni. A hozzászólásban elhangzott, hogy a magyar oktatásban még mindig uralkodó a sztenderdszemlélet, azaz hogy egy nyelv egy változattal egyenlő. Válaszokat kell adni tehát arra a kérdésre, hogy mi történik a helyi változatokkal.



5. kép
A népes hallgatóság

Az oktatási szekciót követően tartották meg a kisebbségi anyanyelvek és a kutatások viszonyát értelmező szekciót, majd a továbbiakban a kisebbségi anyanyelvek megőrzésének és fejlesztésének tényezőivel foglalkoztak az előadók. A jelen írás csak azokat az előadásokat kívánta bemutatni, amelyek szorosan kapcsolódtak az anyanyelvi oktatás kérdésköréhez. A közönség soraiban helyet foglaló magyarországi és határon túli kutatók és oktatók, továbbá minden előadó és hozzászóló engedélyével a műhelykonferenciáról készült hang- és képanyag feldolgozása után konferenciakötet jelenik majd meg, amelyben az olvasók az itt nem tárgyalt témákról is képet alkothatnak.

Irodalom

Szalai Andrea 2007. Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 20–51.

(1) Atlas of the World's Languages in Danger. <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/> (2013. február 28.)

Varjasi, Szabolcs: On the workshop about *The opportunities and obstacles of cultural and language diversity in the Carpathian Basin*

Az írás szerzőjéről

Varjasi Szabolcs
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország
[varjasi.szabolcs\[kukac\]gmail.com](mailto:varjasi.szabolcs[kukac]gmail.com)